

DŽEVAD ŠOŠIĆ

Fakultet islamskih nauka Univerziteta u Sarajevu

AŠ-ŠAWKĀNĪJEV PRISTUP QIRĀ'ĀTIMA U TEFSIRU *FATH AL-QADĪR*

Sažetak

Među kur'anskim naukama koje opslužuju razumijevanje i tumačenje kur'anskog teksta nauka o *qirā'ātima* zauzima izrazito mjesto. Teško je naći analitički tefsir Kur'ana a da njegov autor ne koristi *qirā'āte* (kur'anska čitanja) u svrhu rasvjetljavanja jezičkog, semantičkog ili pravnog aspekta određenih kur'anskih riječi, sintagmi ili rečenica. Jedan od mufessira koji se u svojim komentarima permanentno oslanjao na *qirā'atske* predaje je imam aš-Šawkānī (1173–1229. h. g.). U njegovom djelu *Fath al-qadīr al-ġāmi' bayna fannay ar-riwāya wa ad-dirāya min 'ilm at-tafsīr* uvršteni su brojni citati autentičnih i neautentičnih *qirā'āta*. Ovaj rad ima za cilj da analizira metodološki pristup *qirā'atima* u spomenutom djelu te da kroz odgovarajuće egzemplare prezentira načine upotrebe *qirā'āta* u tefsirske svrhe.

Ključne riječi: aš-Šawkānī, *Fath al-qadīr*, *qirā'āt*, tefsir, tedžvid

Uvod

Kao što je poznato, mnogi znanstveni autoriteti iz oblasti tefsira i arapske lingvistike bili su zainteresirani za *qirā'āte* proučavajući njihovu semantičku, gramatičku, stilističku, tedžvidsku i pravopisnu osobenost. Dovoljno je iz reda mufessira spomenuti aṭ-Ṭabarīja (*Ġāmi' al-bayān fī ta'wīl al-Qur'ān*), Abū Ḥayyāna (*al-Baḥr al-muḥīṭ*), Abū 'Abdullāha al-Qurtubīja (*al-Ġāmi' li 'aḥkām al-Qur'ān*), Ibn 'Atīyyu (*al-Muḥarrar al-waġīz fī tafsīr al-kitāb al-'azīz*) i az-Zamahšarīja (*al-Kaššāf*). Zatim, iz reda arapskih lingvista Ibn Ḥālawayha (*al-Ḥuġġa fī al-qirā'āt as-sab'*), Abū Manšūra al-'Azharīja (*Ma'ānī al-qirā'āt*), Abū 'Aliyya al-Fārisīja (*al-Ḥuġġa li al-qurrā' as-sab'a*), Ibn Ġinnīja (*al-Muḥtasab fī tabyīn wuġūh šawādd al-qirā'āt wa al-'īdāh 'anhā*), Makkīja b. Abī Ṭāliba (*al-Kašf 'an wuġūh al-qirā'āt as-sab' wa 'ilalihā wa ḥuġaġihā*) i dr. Među mufessirima koji su se detaljnije bavili *qirā'atima* u svojim komentarima Kur'ana svakako treba spomenuti Abū 'Aliyya aš-Šawkānīja. O poziciji *qirā'āta* i njihovoj upotrebi u aš-Šawkānījevom tefsiru *Fath al-qadīr* govorimo u ovom radu. Prije toga, donosimo ukratko njegovu biografiju i bibliografiju.

1. Biografija imama aš-Šawkānija

Abū ‘Abdullāh Muḥammad b. ‘Aliyy b. Muḥammad aš-Šawkānī aš-Šan‘ānī, istaknuti islamski učenjak iz oblasti tefsira, hadisa, fikha i arapske lingvistike, rođen je 28. zul-kadeta 1173. h. g. u mjestu Šawkān, nedaleko od jemenskog grada Šan‘ā’a. Odrastao je u ulemanskoj i čestitoj sredini, pa se od svojih ranih godina počeo zanimati za nauku. U mladosti je naučio napamet Kur’an, kao i brojne *matnove*¹ iz različitih naučnih disciplina. Znanje iz oblasti Kur’ana, hadisa, fikha i arapskog jezika stjecao je pred brojnim učenjacima svoga podneblja, kao što su: al-Ḥasan b. ‘Abdullāh al-Habal, ‘Abdul-Qādir b. Aḥmad al-Kawkabānī, Hādī b. Ḥusayn aš-Šan‘ānī, al-Ḥusayn b. ‘Ismā‘īl al-Mağribī, Šiddīq ‘Aliyy az-Zubaydī, Aḥmad b. ‘Āmir al-Ḥadā’ī, Aḥmad b. Muḥammad al-Qābili, ‘Ismā‘īl b. al-Ḥusayn b. Aḥmad, al-Qāsim b. Yahyā al-Ḥawlānī i dr. Ipak, ključnu ulogu u odgojnom, moralnom i znanstvenom profiliranju imama aš-Šawkānija imao je njegov otac Muḥammad, istaknuti alim i kadija u gradu Šan‘ā’u.

Imam aš-Šawkānī bio je mudžtehīd u fikhu. Iako je stasao na zejdijskom mezhebu, zagovarao je idžtihād te je žestoko kritikovao mezhebsku pristranost i slijepo slijedenje stavova i mišljenja islamskih pravnika. Iza sebe je ostavio preko dvjesto pisanih djela iz različitih naučnih oblasti, neka su štampana, neka sačuvana u rukopisu, a neka su tokom vremena zagubljena. Među najpoznatijim djelima su: *Faṭḥ al-qadīr al-ğāmi‘ bayna fannay ar-riwāya wa ad-dirāya min ‘ilm at-tafsīr*, *al-Faṭḥ ar-rabbānī min fatāwā aš-Šawkānī*, *al-Fawā‘id al-mağmū‘a fī al-‘aḥādīṭ al-mawḏū‘a*, *‘Adab at-ṭalab wa muntahā al-‘arab*, *‘Iršād al-fuḥūl ‘ilā taḥqīq al-ḥaqq fī ‘ilm al-‘uṣūl*, *ad-Durar al-bahiyya matn ad-Darārī al-muḏiyya* i dr.²

2. Metodološki koncept tefsira *Faṭḥ al-qadīr*

Iz samog naslova tefsirskog djela imama aš-Šawkānija može se razaznati njegov osnovni pristup tumačenju kur’anskog teksta. Aš-Šawkānī se odlučio da izvrši sintezu između tradicionalnog (الرواية) i racionalnog pristupa (الدراية). Međutim, za razliku od svojih prethodnika, aš-Šawkānī tefsirsku analizu počinje racionalnim objašnjenjima i argumentima, uvodeći poslije toga citate iz tradicionalnih tekstova i izvora. Pristupajući tumačenju određenog ajeta ili sure, aš-Šawkānī prvo ukazuje na vrijednosti sure (فضائل السورة), zatim spominje evidentirane *qirā’ate* u tematskom ajetu, zatim se bavi jezičkim

1 Pod *metnovima* se misli na tekstove u formi stihova, koji sadrže principe, pravila ili objašnjenja iz određene znanstvene discipline.

2 Više o biografiji aš-Šawkānija vidi: Muḥammad Ḥusayn ad-Dahabī, *at-Tafsīr wa al-mufasssīrūn*, Maktaba Wahba, Kairo, 1989, 273-274/2.

eksplanacijama i argumentima, povodima objavljivanja, pitanjima derogacije, pravnim propisima, rješenjima i sl. Gdje god je potrebno, on vrši komparaciju između različitih mišljenja i stavova, preferirajući ona rješenja koja, shodno njegovoj ocjeni, imaju najjaču argumentaciju. Na kraju komentara navodi hadise Poslanika, s. a. v. s., predaje od ashaba³, tabi'ina⁴ i potonjih generacija. Primjetno je da aš-Šawkānī u mnogim primjerima nudi jezgrovit prikaz tema koje sadrži određena sura, prije nego što započne s komentarom te sure.

3. Metodološki pristup *qirā'atima*

Detaljnijim iščitavanjem sadržaja tefsira imama aš-Šawkānīja nailazimo na brojne *qirā'atske* citate. *Qirā'āti* su evidentirani ne samo kao sredstvo za dodatna pojašnjenja značenja kur'anskih rečenica ili sintagmi već i kao sam predmet autorovih promišljanja, komentara i eksplikacija. Uočavamo kako se aš-Šawkānī bavi različitim aspektima *qirā'āta* i kako ih nastoji argumentirati koristeći tradicionalne izvore. S druge strane, aš-Šawkānī nudi i racionalna, odnosno lingvistička objašnjenja *qirā'āta*, otkrivajući njihovu sintaksičku, etimološku, semantičku, fonološku i morfološku narav. U tekstu koji slijedi prvo ćemo se osvrnuti na tradicionalnu argumentaciju *qirā'āta*, a zatim ćemo predočiti najvažnije karakteristike njihovog racionalnog propitivanja u komentarima imama aš-Šawkānīja.

3.1. Tradicionalna argumentacija *qirā'āta*

Tradicionalna argumentacija *qirā'āta* u aš-Šawkānījevom tefsiru nekada je potkrijepljena kur'anskim tekstom, nekada drugim evidentiranim *qirā'atima*, nekada hadisima Allahovog Poslanika, s. a. v. s., a nekada *qirā'atskim* predajama od ashaba i tabi'ina. Za svaku od navedenih kategorija navest ćemo odgovarajuće primjere iz aš-Šawkānījevog tefsira.

3.1.1. Argumentacija *qirā'ata* Kur'anom

Jedna od učestalih metoda kojom aš-Šawkānī argumentira *qirā'ate* je njihovo pojašnjenje drugim ajetima iz Kur'ana. Komentirajući 37. ajet sure at-Tawba (إِنَّمَا النَّسِيءُ زِيَادَةٌ فِي الْكُفْرِ) – *Odgoda svetih mjeseci je povećanje u nevjerstvu...*, aš-Šawkānī kaže: „Nāfi‘ je čitao النَّسِيءُ, shodno Waršovoj predaji, s *tašdīdom* na konsonantu ي, izostavljajući *hamza* (النَّسِيءُ). Ostali imami

3 Ashabi su generacija muslimana koja je živjela u vrijeme Poslanika, s. a. v. s., i s njim se susrela.

4 Tabi'ini su generacija muslimana koja dolazi poslije generacije ashaba.

su tu riječ čitali sa *hamzatom* poslije harfa ع.⁵ Zatim navodi objašnjenje Ibn Ğarīra, koji kaže: „Oblik النَّبِيُّ sa *hamzatom* ima značenje *povećanja* (الزيادة). Kaže se نَسَأَ / يَنْسَأُ kada se nešto povećava, za razliku od oblika النَّبِيُّ bez *hamzata*, koji ima samo značenje *zaborava* (النسيان), kao što Uzvišeni kaže: نَسُوا اللَّهَ فَنَسِيَهُمْ – *Zaboravili su Allaha pa je On njih zaboravio*“ (at-Tawba, 67).⁶

Postoji i objašnjenje da je *qirā'at* sa *hamzatom* leksička osnova sa značenjem *odgađanja* (التأخير); na njega upućuje arapska fraza: نَسَأَ اللَّهُ فِي أَجَلِكَ – „Allah ti produžio životni vijek!“ Što se tiče *qirā'ata* bez *hamzata*, njega treba posmatrati u svjetlu fonetskih promjena: *hamza* je pretvoreno u harf ع, a potom asimilirano u prethodni identični harf.⁷

Također, komentirajući 22. ajet sure Yūnus (هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ) – *On vam omogućuje da putujete kopnom i morem...*, aš-Šawkānī kaže: „Ibn ‘Āmir je čitao الَّذِي يُنْشِرُكُمْ هُوَ dodavajući konsonante *nūn* (ن) i *šīn* (ش), čija je osnova *an-našr* (النشر), kao što je u kur’anskom ajetu فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ – *Raširite se po zemlji...!* (al-Ġumu‘a, 10) – što znači: ‘On vas je, neka je slavljen, razaslao po moru, pa izbavlja koga hoće i potapa koga hoće’.⁸

Primjetno je kako aš-Šawkānī *qirā'at* sa *nūnom* i *šīnom*, koji znači: *rasi-jati, proširiti, rasprostraniti...*, objašnjava drugim kur’anskim ajedom gdje je upotrijebljen isti glagol. Što se tiče *qirā'ata* ostalih imama (يُسَيِّرُكُمْ), Ibn ‘Abbās kaže da taj *qirā'at* znači: „On vas čuva na vašem putovanju.“⁹

3.1.2. Argumentacija *šādđ qirā'ata* Kur’anom

Aš-Šawkānī se u svojim komentarima bavio i *šādđ qirā'atima* (neautentičnim čitanjima Kur’ana) koje je rasvjetljavao koristeći također kur’anski tekst. Uzmimo, npr., njegov komentar 204. ajeta sure al-Baqara (وَيُشْهِدُ اللَّهُ عَلَىٰ) – *i koji Allaha svjedokom uzimaju za ono što je u srcima njihovim...*, gdje kaže: „Čitao je Ibn Muħaysin وَيُشْهِدُ اللَّهُ sa *fathom* na harfu ع pomoću kojeg se tvori glagolski prezent¹⁰, čime riječ الله prelazi u nominativ, tj. u funkciju glagolskog subjekta, što znači: ‘A Allah zna o njemu suprotno onome što govori...’ Slično tome je kazano u ajetu إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ – *A Allah svjedoči da su dvoličnjaci lašci* (al-Munāfiqūn, 1).“¹¹

5 Oba *qirā'ata* su *mutawātir* (autentični), vidi: Abū ‘Amr ad-Dānī, *at-Taysir fī al-qirā'āt as-sab‘*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bejrut, 1996, str. 97.

6 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qaḍīr*, Dār al-ḥadīṭ, Kairo, 2003, 455/2.

7 Ibn Ḥālawayh Ḥusayn b. Aḥmad, *Ḥuġġa fī al-qirā'āt as-sab‘*, Mu‘assasa ar-risāla, Bejrut, 1996, str. 175.

8 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qaḍīr*, 549/2.

9 Ibn Ḥālawayh, *Ḥuġġa fī al-qirā'āt as-sab‘*, str. 329.

10 Vidi: Ibn Ḥālawayh, *Muḥtaṣar fī šawāḍḍ al-qirā'āt*, Dār al-ḥiġra, s. I., s. a., str. 12.

11 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qaḍīr*, 288/1.

Upečatljiv primjer nalazimo u komentaru 18. ajeta sure Fāṭir (وَإِنْ تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ جَمَلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ) – *pa i ako pretovareni pozove da mu se ponese, ništa mu se poniježi neće, pa makar i rođak da je.* – gdje aš-Šawkānī kaže: „Neki su čitali ذُو قُرْبَىٰ kao pravi glagol,¹² kao što je u ajetu وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ – *A ako je takav u nevolji...* (al-Baqara, 280).“¹³

Vidimo kako aš-Šawkānī kur'anskim tekstom objašnjava sintaksičku pozadinu *šādd qirā'ata* u citiranom ajetu, gdje je glagol كان upotrijebljen kao pravi, a ne pomoćni glagol, za razliku od *mutawātir qirā'ata* (autentičnog čitanja Kur'ana) koji spomenuti glagol tretira kao pomoćni glagol.

3.1.3. Argumentacija jednog qirā'ata drugim qirā'atom

Kao što se prilikom rasvjetljavanja značenja *qirā'ata* oslanjao na kur'anski tekst, aš-Šawkānī se također oslanjao i na prisustvo drugih *mutawātir* ili *šādd qirā'ata*. Naprimjer, komentirajući 55. ajet sure al-Baqara (فَأَخَذْتَكُمُ الصَّاعِقَةَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ) – *Munja vas je ošinula, vidjeli ste.* – on kaže: „Umar, ‘Utmān i ‘Aliyy su čitali الصَّاعِقَةُ, a to je *qirā'at* Ibn Muḥayṣina.¹⁴ Time se potvrđuje značenje sintagme فَأَخَذْتَكُمُ الصَّاعِقَةَ, tj. da je spomenutu skupinu pogodila munja.“¹⁵

3.1.4. Argumentacija qirā'ata sunnetom Allahovog Poslanika, s. a. v. s.

Imam aš-Šawkānī spada u red islamskih učenjaka koji su dali svoj doprinos na polju izučavanja hadisa i hadiskih znanosti. Aš-Šawkānījevo poznavanje Poslanikove, s. a. v. s., tradicije došlo je do izražaja i u njegovim komentarima Kur'ana, pa nije čudno što je i neke *qirā'ate* argumentirao hadiskim predajama. Tako, npr., u komentaru 6. ajeta sure al-Fāṭiha (اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ) – *Uputi nas na pravi put!* – on kaže: „Zabilježio je al-Hākim,¹⁶ a ad-Dahabī provjerio i potvrdio ispravnost predaje da je Poslanik, s. a. v. s., čitao اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ, izgovarajući *šād* (ص).“¹⁷

Citiranjem hadiske predaje aš-Šawkānī je želio da potvrdi *mutawātir qirā'at* prema kojem se riječ الصِّرَاطَ izgovara sa *šādom* (ص), znajući da postoji i drugi *mutawātir qirā'at*¹⁸ gdje se spomenuta riječ izgovara sa *sīnom* (س).

12 Abū al-Qāsim Maḥmūd az-Zamaḥṣarī, *al-Kaššāf ‘an ḥaqā’iq at-tanzīl wa ‘uyūn at-ta’wīl*, Mu’assasa ar-risāla, s. l., 1981, 616/3.

13 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 411/4.

14 Vidi: Šihābuddīn Aḥmad al-Bannā, *Ithāf fuḍalā’ al-bašar fī al-qirā’āt al-‘arba’ al-‘ašar*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bejrut, 2001, str. 179.

15 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 132/1.

16 Muḥammad b. ‘Abdullāh al-Hākim, *al-Mustadrak ‘alā aš-ṣaḥīḥayn*, Kitāb at-tafsīr, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bejrut, 1990, 253/2, br. hadisa 2912.

17 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 47/1.

18 Ibn al-Ġazarī Muḥammad, *Taḥbīr at-taysīr fī qirā’āt al-‘a’imma al-‘ašara*, Dār al-kutub al-‘ilmiyya, Bejrut, 1983, str. 40.

Dodatni argument za prvi *qirā'at* je i činjenica da je riječ الصراط u svim mushafima pisana sa *ṣādom* (ص). Osvrnuvši se na oba *qirā'ata*, al-Kisā'ī kaže kako su u pitanju dva dijalekatska izgovora, tj. sa *ṣādom* i sa *sīnom*.¹⁹

Interesantan je i sljedeći primjer: u komentaru 128. ajeta sure at-Tawba (لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ) – *Došao vam je Poslanik, jedan od vas...*, s ciljem da dodatno pojasni sintagmu مِنْ أَنْفُسِكُمْ, aš-Šawkānī navodi sljedeće: „Al-Hākim²⁰ je zabilježio predaju od Ibn ‘Abbāsa da je Poslanik, s. a. v. s., čitao جَاءَكُمْ لَقَدْ je zabilježio predaju od Ibn ‘Abbāsa da je Poslanik, s. a. v. s., čitao جَاءَكُمْ sa *fathom* na harfu *fā*, *kasrom* na *sīnu* i *ḍammom* na *kāfu* u riječi أَنْفُسِكُمْ, što znači: *Došao vam je najugledniji među vama*.“²¹

3.1.5. Argumentacija *qirā'ata* predajama od ashaba

U aš-Šawkānījevom tefsiru nalazimo *qirā'ate* čija se argumentacija bazira na predajama od ashaba ili se pak zasniva na evidenciji *qirā'ata* u njihovim privatnim mushafima, što je sasvim razumljivo budući da su ashabi bili najupućeniji u načine čitanja Kur'ana poslije Poslanika, s. a. v. s.

Tako, npr., u komentaru 83. ajeta sure al-Baqara (وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا) – *I da ćete ljudima lijepo riječi govoriti...*, aš-Šawkānī navodi sljedeće: „Hamza i al-Kisā'ī su čitali حُسْنًا sa *fathom* na harfu *ḥā* (ح) i na harfu *sīn* (س),²² tako su čitali Zayd b. Ṭābit i Ibn Mas‘ūd.²³ Prema drugom *mutawātir qirā'atu* spomenuta riječ se čita sa *ḍammom* na harfu *ḥā* i *sukūnom* na harfu *sīn* (حُسْنَا).

Što se tiče argumentacije *qirā'āta* na osnovu njihove evidencije u mushafima ashaba, navest ćemo primjer iz sure al-Baqara. Komentirajući 132. ajet (وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ) – *I Ibrahim oporuci vjeru sinovima svojim, a i Jakub...*, aš-Šawkānī kaže: „وَإَوْصَىٰ i وَصَىٰ dva su *qirā'ata*²⁴ sa istim značenjem. U ‘Uṭmānovom Mushafu je napisano وَوَصَّىٰ, a to je šamski i medinski *qirā'at*, dok je u Ibn Mas‘ūdovom Mushafu napisano وَوَصَّىٰ, sukladno praksi ostalih imama.²⁵ Postoji i objašnjenje da oblik وَوَصَّىٰ može i ne mora intenzivirati glagolsku radnju, za razliku od oblika وَصَّىٰ koji uvijek nosi značenje intenziteta.²⁶

19 Ibn Hālawayh, *Ḥuḡḡa al-qirā'āt as-sab'*, str. 80.

20 Al-Hākim, *al-Mustadrak 'alā aṣ-ṣaḥīḥayn*, Kitāb at-tafsīr, 262-263/2, br. hadisa 2945.

21 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 531/2.

22 Vidi: Abū Bakr b. Muḡāhid, *Kitāb as-sab'a fī al-qirā'āt*, Dār al-ma'ārif, s. l., s. a., str. 163.

23 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 159/1.

24 Vidi: 'Aliyy an-Nūrī aṣ-Ṣafaqāsī, *Ġayḥ an-naf' fī al-qirā'āt as-sab'*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 1999, str. 49.

25 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 206/1.

26 Vidi: Makkī b. Abū Ṭālib, *al-Kaṣf 'an wuḡūḥ al-qirā'āt as-sab'*, Mu'assasa ar-risāla, Bejrut, 1981, 266/1.

3.1.6. Argumentacija *qirā'ata* predajama od tabi'ina

Prilikom argumentiranja *qirā'ata* aš-Šawkānī se nije ograničavao samo na citiranje hadiskih predaja ili predaja od ashaba, već je citirao i predaje od tabi'ina, što se vidi iz brojnih primjera kojima obiluje njegov tefsir. Tako, npr., komentirajući 6. ajet sure al-Mā'ida (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْبِطُوا) – O vjernici! Kada namjeravate da namaz obavite, vi lica svoja umijte, i ruke svoje do iza lakata operite, glave svoje vi potarite, i noge svoje do iznad članaka operite! – on navodi sljedeće: „Riječ وَأَرْجُلَكُمْ u sintagmi إِلَى الْكَعْبَيْنِ Nāfi‘ je čitao u akuzativu, što je ujedno i *qirā'at* Ḥasana al-Bašrija i al-'A'maša, dok su Ibn Kaṭīr, Abū 'Amr i Ḥamza tu riječ čitali u genitivu.²⁷ Primjećujemo da u ovom primjeru aš-Šawkānī nije bio precizan u navođenju *qirā'ata*, njihovih imama i rāvija. Od imama koji su riječ وَأَرْجُلَكُمْ čitali u akuzativu spomenuo je samo Nāfi'a, a nije spomenuo 'Āmira, al-Kisā'ija i Ḥaḥṣa, premda su primjenjivali isti *qirā'at*. Također, među kārijama koji su riječ وَأَرْجُلَكُمْ čitali u genitivu bio je i Šu'ba, ali ga nije spomenuo.²⁸ Jasno je da je aš-Šawkānī podsjećanjem na *qirā'at*sku formu znamenitih tabi'ina želio dodatno argumentirati *qirā'at* akuzativa.

3.2. Racionalna eksplikacija *qirā'ata*

Vidjeli smo kako aš-Šawkānī koristi tradicionalne izvore prilikom argumentacije *qirā'ata*, što je sasvim razumljivo budući da je autor okarakterizirao svoj tefsir kao spoj između tradicionalnog i racionalnog tumačenja Kur'ana. U narednom tekstu prezentirat ćemo racionalnu metodu eksplikacije *qirā'ata* u aš-Šawkānījevom tefsiru koja se, po prirodi stvari, oslanja na korištenje različitih disciplina arapske lingvistike.

3.2.1. Eksplikacija *qirā'ata* s obzirom na derivaciju (الاشتقاق)

Jedan od načina na koji je aš-Šawkānī nastojao objasniti postojanje i primjenu određene *qirā'atske* forme je njezino promatranje kroz prizmu derivacije u arapskom jeziku. Istraživanje morfoloških i etimoloških osobnosti arapskih riječi je put k razumijevanju njihove semantičke osnove, a time i njihovog kontekstualiziranog značenja i upotrebe.

U komentaru 151. ajeta sure 'Ālu 'Imrān (سَنَلْقِي فِي قُلُوبِ الَّذِينَ كَفَرُوا الرُّعْبَ) – I Mi ćemo ubaciti strah u srca nevjernika..., aš-Šawkānī kaže: „Ibn 'Āmir i al-Kisā'ī su čitali riječ الرُّعْبَ sa *ḍammom* na harfu 'ayn, dok su ostali imami tu

27 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 26/2.

28 Vidi: Ad-Dānī, *at-Taysīr fī al-qirā'āt as-sab'*, str. 82.

riječ čitali sa *sukūnom*.²⁹ Riječ je o dva dijalekatska oblika, kaže se رَعْبَتُهُ رُعْبًا, mada je dozvoljeno oblik sa *sukūnom* tretirati kao infiniitiv (*mašdar*), a oblik sa *ḍammom* kao imejnicu koja u osnovi znači *al-mal'* (المَلء), jer se u arapskom govoru kaže سَيْلٌ رَاعِبٌ – kada bujica preplavi dolinu, ili se kaže رَعْبَتُ الحَوْضِ – kada korito napunim vodom. Dakle, značenje ajeta je: 'Ispunit ćemo srca nevjernika strepnjom, tj. strahom i nevjericom'.³⁰

Prezentirani primjer ukazuje kako se uvidom u derivaciju riječi koje su predmet qirā'atske divergencije mogu potpunije razumjeti značenja kur'anskih rečenica.

3.2.2. Eksplikacija qirā'ata arapskom poezijom

Imam aš-Šawkānī bio je odličan poznavalac arapske poezije, čak je i sam napisao zbirku pjesama poznatu po nazivu *Dīwān aš-Šawkānī*. Znanje i duhovno iskustvo u domenu poezije zasigurno su bili podsticaj aš-Šawkānīju da poeziju prihvati kao važan izvor u tumačenju kur'anskog teksta, a time i samih qirā'ata.

Naprimjer, u komentaru 66. ajeta sure an-Nahl (نُسْفِيْكُمْ مِمَّا فِي بُطُونِهِ) – *Pojimo vas iz onoga što se u njihovim utrobama nalazi...*, aš-Šawkānī kaže: „Medinske kārije Ibn 'Āmir i 'Āšim, shodno rivājetu Abū Bakra, čitali su نُسْفِيْكُمْ sa *fathom* na *nūnu*, od glagola نَسْفَى/يَسْفِي. Ostali imami, uključujući i Ḥafṣa, 'Āšimovog rāviju, čitali su spomenutu riječ sa *ḍammom* na *nūnu*, od glagola نَسْفَى/أَسْفَى. Neki kažu da je riječ o dva arapska dijalekta, kao u Labīdovom³¹ stihu:

سَقَى قَوْمِي بَنِي مَجْدٍ وَأَسْفَى ... نُمَيْرًا وَالْقَبَائِلَ مِنْ هِلَالِ

„Moj narod je napojio pleme Banū Maḡd, napojio je i Numayra, kao i plemena iz Hilāla.“³²

3.2.3. Eksplikacija qirā'ata gramatičkom analizom

Usklađenost sa gramatičkim normama arapskog jezika islamski učenjaci su prihvatili kao jedan od tri ključna uvjeta za verifikaciju autentičnih (mutawātir) qirā'ata. Osim toga, gramatika arapskog jezika služila je i kao nezaobilazan izvor u tefsirskim analizama i tumačenjima kur'anskih riječi i rečenica, pa time i qirā'ata. Poput svojih prethodnika koji su svoja tefsirska

29 Vidi: Ibn Bādiš Abū Ġa'far al-Anṣārī, *al-'Iqnā' fī al-qirā'āt as-sab'*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 1999, str. 388.

30 Aš-Šawkānī, *Faṭḥ al-qadīr*, str. 523/1.

31 Labīd b. Rabī'a b. Mālik, poznati arapski pjesnik, jedan od deset autora „mu'allaqa“, umro 661. h. god. Vidi: Ibn Sallām al-Ġumahī, *Ṭabaqāt fuḥūl aš-šu'arā'*, Dār al-madanī, Džedda, s. a., 123/1.

32 Aš-Šawkānī, *Faṭḥ al-qadīr*, 219/3. Vidi: 'Amīl Badī' Ya'qūb, *al-Mu'ḡam al-mufaṣṣal fī šawāhid al-luġa al-'arabiyya*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Bejrut, 1996, 428/6.

djela proširili i obogatili uvođenjem jezičkih znanosti, aš-Šawkānī je, također, svoje komentare Kur'ana potkrijepio brojnim gramatičkim analizama zasnovanim na stavovima i mišljenjima priznatih arapskih jezikoslovaca. Sasvim je razumljivo da osnovno razumijevanje značenja nekog teksta ili govorne forme polazi od poznavanja jezika, njegovih normi i specifičnosti.

Naprimjer, komentirajući 41. ajet sure al-Anfāl (وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلِّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ) – *Iznajte da je od svega što u ratu zaplijenite jedna petina Allahova, i Poslanikova, i rodbine njegove, i siročadi, i siromaha, i putnika...*, aš-Šawkānī kaže: „An-Naḥa‘ī je čitao sa *kasrom* na *hamzatu*,³³ dok su drugi to *hamza* vokalizirali sa *fathom*, tretirajući sintagmu لِلِّهِ خُمُسَهُ أَنْ kao subjekat (مبتدأ)³⁴ čiji je predikat izostavljen, a tumači se formulacijom فَحَقَّ أَوْ فَوَاجِبٌ أَنْ لِلِّهِ خُمُسَهُ³⁵ tj. propis je da Allahu pripada petina.

Vidimo kako se u prezentiranom komentaru aš-Šawkānī bavi gramatičkom argumentacijom *mutawātir qirā'ata* sa *fathom* i *šādd qirā'ata* sa *kasrom* preuzimajući citat iz az-Zamaḥšarījevog tefsira *al-Kaššāf* u kojem se kaže: „Sintagma لِلِّهِ خُمُسَهُ أَنْ je subjekat (مبتدأ) sa izostavljenim predikatom, u smislu فَحَقَّ أَوْ فَوَاجِبٌ أَنْ لِلِّهِ خُمُسَهُ. Al-Gu‘fī prenosi od Abū ‘Amra *qirā'at* sa *kasrom* na *hamzatu* (فَإِنَّ لِلِّهِ), a potvrđuje ga *qirā'at* an-Naḥa‘īja خُمُسَهُ³⁶“.

3.2.4. Eksplikacija *qirā'ata* ukazivanjem na stilsku figuru

U svojim komentarima imam aš-Šawkānī koristio je pogodne situacije da se osvrne i na stilističke osobenosti kur'anskog izraza, pa i one koje se manifestuju kroz različite *qirā'atske* forme.

Tako, npr., u komentaru 172. ajeta sure al-A‘rāf (قَالُوا بَلَىٰ شَهِدْنَا أَنْ تَقُولُوا يَوْمَ) – *A oni odgovoriše: „Jesi! Mi svjedočimo!“* „*A to zato da na Danu Sudnjem vi ne bi rekli: „Mi o tome, doista, ništa nismo znali!“* – aš-Šawkānī kaže: „Abū ‘Āmr je čitao glagol أَنْ يَقُولُوا u trećem licu sa harfom *ya* (ي) na početku. Ostali imami su taj glagol čitali u drugom licu izgovarajući harf *tā* (ت).“³⁷

Aš-Šawkānī je u predočenom komentaru ukazao na stilsku figuru koja se naziva *iltifāt* (الالتفات). Ova stilaska figura je najučestalija kada je divergencija *qirā'ata* u pitanju. Glagoli se prebacuju iz jednog lica u drugo, iz jednine u množinu, iz aktivnog u pasivni oblik. Terminološki se *iltifāt* definira kao retorički obrat ili komutacija lica.³⁸

33 Vidi: Ibn Ḥālawayh, *Muḥtaṣar fī šawādd al-qirā'āt*, str. 49.

34 Vidi: Ibn Muḡāhid, *Kitāb as-sab‘a*, str. 306.

35 Aš-Šawkānī, *Faṭḥ al-qadīr*, 392/2.

36 Az-Zamaḥšari, *al-Kaššāf*, 209/2.

37 Aš-Šawkānī, *Faṭḥ al-qadīr*, 334/2.

38 Vidi: Munir Mujić, *Rječnik klasičnih arapskih termina*, CNS, Sarajevo, 2019, str. 22.

3.2.5. Eksplicacija *qirā'ata* s obzirom na mushafski pravopis ili tedžvid

Podudarnost s pravopisom Osmanovih mushafa također predstavlja ključni uvjet za verifikaciju autentičnosti bilo kojeg *qirā'ata*. Ta podudarnost može biti eksplicitna i implicitna. Kada se izgovorna i pravopisna forma potpuno podudaraju riječ je o eksplicitnoj ili doslovnoj podudarnosti, npr., riječ **أَنْعَمْتَ** isto se piše i izgovara u svim *qirā'atima*. Ukoliko se te dvije forme ne podudaraju doslovno na način da pravopisna forma ostavlja mogućnost primjene izgovorne forme, tada je posrijedi implicitna podudarnost, kao npr., riječ **مَلِكٍ** u suri al-Fātiha piše se bez *elifa* pa *qirā'at* sa *elifom* ima implicitnu podudarnost. Slijedeći praksu svojih prethodnika, aš-Šawkānī koristi kur'anski pravopis kao dodatnu argumentaciju ili pojašnjenje za određene *qirā'ate*.

Tako, npr., komentirajući 20. ajet sure 'Ālu 'Imrān (**فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ**) – *I ako se oni s tobom budu sporili, ti reci: „Ja svoje lice predano Allahu okrećem, a i oni koji slijede mene!“* – aš-Šawkānī kaže: „Nāfi‘, Abū ‘Amr i Ya‘qūb su izgovarali *yā* (ي) na završetku riječi **اتَّبَعْنِ** uzimajući u obzir osnovu (**اتَّبَعْنِي**). Ostali su izostavljali harf *yā* slijedeći mushafski pravopis.“³⁹

Što se tiče tedžvidskih razlika među *qirā'atima*, one su najučestalije, s tim što treba imati u vidu da takva vrsta divergencije ne utječe na promjenu u značenju riječi ili rečenica. Ali, bez obzira na činjenicu da sagledavanje tedžvidskog aspekta *qirā'ata* nema značajniju tefsirsku upotrebljivost, aš-Šawkānī se odlučio da u svome tefsiru prezentira i tu vrstu osobenosti *qirā'ata*.

U komentaru 259. ajeta sure al-Baqara (**قَالَ كَمْ لَبِثْتَ**) – *On reče: „Koliko si ostao?“* – aš-Šawkānī pojašnjava tedžvidsku razliku među *qirā'atima*, pa kaže: „Ibn ‘Āmir i imami iz Kufe, izuzimajući ‘Āšima, čitali su **كَمْ لَبِثْتَ** sa *idgāmom*, asimilirajući harf **ث** u harf **ت** zbog njihovog bliskog ishodišta. Drugi imami su čitali harf **ث** sa *izhārom*, što je bolja varijanta imajući u vidu da je ishodište harfa **ث** ipak udaljeno od ishodišta harfa **ت**.“⁴⁰

3.2.6. Upotreba *qirā'ata* u svrhu pojašnjenja šerijatsko-pravnih propisa

Prilikom tumačenja ajeta šerijatsko-pravne naravi aš-Šawkānī koristi *qirā'ate* kao dodatni izvor argumentiranja stavova i mišljenja islamskih pravnikā. Tako, npr., u komentaru 42. ajeta sure an-Nisā' (**أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ**) – *Ili ako ste spolno općili sa ženama...*, aš-Šawkānī navodi sljedeće: „Nāfi‘, Ibn Kaṭīr, Abū ‘Amr, ‘Āšim i Ibn ‘Āmir su čitali **لَامَسْتُمْ**, dok su Ḥamza i al-Kisā'ī čitali

39 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 442/1.

40 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 381/1.

لَمَسْتُمْ. Postoji mišljenje da se *al-lams* u oba *qirā'ata* odnosi na spolni odnos. Neki pak objašnjavaju da se *al-lams* odnosi na bilo kakav intimni kontakt među supružnicima, a ima i onih koji tvrde da *al-lams* podrazumijeva i jedno i drugo. Muḥammad b. Yazīd al-Mubarrid kaže: 'Prihvatljivije je da لَمَسْتُمْ ima značenje 'ako ste ljubili' i sl., a da لَمَسْتُمْ ima značenje 'ako ste spolno općili'.⁴¹

Citirani ajet predstavlja argument pravicima koji smatraju da sam dodir ženskog tijela kvari abdest; među njima su najistaknutiji Ibn Mas'ūd, Ibn 'Umar, az-Zuhrī, aš-Šāfi'ī, Zayd b. 'Aslam i dr. Drugi pravnici, poput 'Aliyya, Ibn 'Abbāsa, 'Aṭā'a, Ṭawūsa, Abū Ḥanīfe i Abū Yūsufa, ne vide u dodiru ženskog tijela razlog za obnovu abdesta. Zastupnici prvog mišljenja argumentiraju svoj stav činjenicom da je *al-lams* u ajetu naveden kao jedan u nizu uzroka koji kvare abdest, njegova stvarna manifestacija ogleda se u dodiru ruke, a ne u spolnom odnosu, što potvrđuje i *qirā'at* bez *elifa*, za razliku od zastupnika drugog mišljenja koji *qirā'at* bez *elifa* tretiraju kao metaforički izraz za spolni odnos.⁴²

3.2.7. Upotreba *qirā'ata* u svrhu pojašnjenja akaidskih pitanja

Kao što *qirā'ati* predstavljaju dragocjen izvor u šerijatskopravnom tumačenju pojedinih kur'anskih ajeta, na isti način *qirā'ati* imaju značajnu ulogu u rasvjetljavanju određenih akaidskih pitanja. Aš-Šawkānī nam je u svome tefsiru predstavio egzemplare koji sadrže i tu vrstu tefsirske upotrebe *qirā'ata*.

Kao primjer izdvajamo komentar 12. ajeta sure at-Tawba (فَقَاتِلُوا أئِمَّةَ الْكُفْرِ) – (إِنَّهُمْ لَا إِيمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ) – *Tada se vi protiv prvaka nevjerstva borite, jer za njih zakletve ne postoje, ne bi li se takva posla okanili!* – gdje aš-Šawkānī kaže: „*Aymān* (الأيمن) je oblik množine od riječi *yamīn* (يمين), kao što se čita u *qirā'atu* većine imama. Ibn 'Āmir je tu riječ izgovarao sa *kasrom* na *hamzatu* (لا إيمان لهم). Shodno *qirā'atu* većine, zakletve nevjernika nemaju nikakvu vrijednost kod Allaha, dž. š., iako formalno postoje, dok prema drugom *qirā'atu*, oni koji krše ugovore i neprijateljski se odnose prema islamu ne mogu imati status vjernika u muslimanskoj državi koji im garantira zaštitu života i imetka. Naprotiv, muslimani imaju obavezu da se bore protiv te kategorije ljudi.⁴³

41 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 627-62/1.

42 Vidi: Aš-Šawkānī, *Nayl al-'awṭār min 'asrār muntaqā al-'ahyār*, Dār ibn Ḥazm, Bejrut, 2000, str. 168.

43 Aš-Šawkānī, *Faḥ al-qadīr*, 432/2.

Zaključak

Mnogi znanstveni autoriteti iz oblasti tefsira i arapske lingvistike bili su zainteresirani za *qira'ate* proučavajući njihovu semantičku, gramatičku, stilističku, tedžvidsku i pravopisnu osobenost. Među mufessirima koji su se detaljnije bavili *qirā'atima* u svojim komentarima Kur'ana svakako treba spomenuti Abū 'Aliyya aš-Šawkānīja. Imam aš-Šawkānī bio je mudžtehid u fikhu. Iako je stasao na zejdijskom mezhebu, zagovarao je idžtihad te je žestoko kritikovao mezhebsku pristrasnost i slijepo slijeđenje stavova i mišljenja islamskih pravnika. Iza sebe je ostavio preko dvjesto pisanih djela iz različitih naučnih oblasti, neka su štampana ili su sačuvana u rukopisu, a neka su tokom vremena zagubljena.

Aš-Šawkānī se odlučio da u svome tefsiru *Faḥ al-qadīr* izvrši sintezu između tradicionalnog (الرواية) i racionalnog pristupa (الدراية). Za razliku od svojih prethodnika, aš-Šawkānī tefsirske komentare počinje racionalnim objašnjenjima i argumentima, uvodeći poslije toga citate iz tradicionalnih izvora.

Imam aš-Šawkānī je u svoj tefsir uvrstio brojne *qirā'atske* citate. *Qirā'āti* su evidentirani ne samo kao sredstvo za dodatna pojašnjenja značenja kur'anskih rečenica i sintagmi, već i kao sam predmet autorovih promišljanja, komentara i eksplikacija. Aš-Šawkānī se bavio različitim aspektima *qirā'āta* i njihovom argumentacijom koristeći tradicionalne metode. S druge strane, ponudio je racionalna, odnosno lingvistička objašnjenja *qirā'āta*, otkrivajući njihovu sintaksičku, etimološku, semantičku, fonološku, morfološku i pravopisnu osobenost. Nije izostala ni upotreba *qirā'āta* u svrhu argumentiranja pojedinih šerijatskopравnih rješenja, kao i tumačenje *qirā'āta* u kontekstu razmatranja akaidskih pitanja.

Aš-Šawkānījev *Faḥ al-qadīr* je veoma korisno tefsirsko djelo. Iako se po obimu ne može mjeriti sa velikim klasičnim tefsirima kao što su, npr., tefsiri aṭ-Ṭabarīja, al-Qurṭubīja ili Ibn Kaṭīra, ovaj tefsir svojim čitateljima nudi sva potrebna saznanja u domenu tradicionalnog ili racionalnog propitivanja kur'anskog teksta, njegove jezičke i značenjske strukture.

Al-Shawkānī's Approach to Qirā'āts in the *Faḥ al-qadīr* Tafsir

Summary

Among the Qur'anic sciences that serve the purpose of understanding and interpreting the Qur'anic text, the science of qirā'āts occupies a prominent position. It is difficult to find an analytical tafsir of the Qur'an without its author using qirā'āts (Qur'anic readings) for the purpose of elucidating the linguistic, semantic or legal aspect of certain Qur'anic words, phrases or sentences. One of the mufassirs who permanently relied on qirā'at traditions in his commentaries was Imam al-Shawkānī (1173–1229 AH). His work *Faḥ al-qadīr al-ḡāmi' bayna fannay ar-riwāya wa ad-dirāya min 'ilm at-tafsīr* encompasses numerous quotations from authentic and non-authentic qirā'āts. This paper aims at analyzing the methodological approach to qirā'āts in the mentioned work and at presenting ways of using qirā'āts for tafsir purposes through appropriate examples.

Keywords: Al-Shawkānī, Faḥ al-qadīr, qirā'āt, tafsīr, tajwīd

